

Normalizacija in zavodska vzgoja v Sloveniji

Bojan Dekleva*

Prispevek razčlenjuje pojem normalizacija ter njegovo možno vrednostno, etično in strokovno vsebino, kakor je pojmovana v delih Wolfa Wolfensbergerja ter nekaterih britanskih avtorjev. V nadaljevanju so opisani rezultati pilotskega raziskovanja stopnje normaliziranosti slovenskih vzgojnih zavodov ter način, kako smo pojem normalizacija uporabili za vzgojno-izobraževalne namene v seminarjih permanentnega usposabljanja zavodskih delavcev.

Ključne besede: otroci in mladostniki z motnjami vedenja in osebnosti, vzgojni zavodi, zavodska vzgoja, Slovenija.

UDK 376.5/6

Uvod

Na področju zavodske vzgoje so se v zadnjih desetletjih razvijale različne usmeritve, ideologije, strokovne doktrine ter drugi sistemi ponazarjanja, izražanja in razmejevanja tega, »kar delamo« oziroma kar »hočemo delati.«¹ Nekateri od teh sistemov so bili bolj, drugi manj jasno ubesedeni, kazali pa so se v strokovnih terminih in frazah, ki smo jih uporabljali, ko smo govorili o zavodski vzgoji. Včasih so nastopali tudi v zakonskih tekstih, pojavljali so se v naslovih strokovnih posvetov in v vsebini strokovnih del.

Tudi poimenovanja populacije otrok, ki smo jih obravnavali, ter poimenovanja naših ustanov so izražala refleksijo tega, kar delamo ali kar hočemo delati. Taki izrazi so bili npr. vzgojno zanemarjena mladina, socialno neprilagojeni, mladina z motnjami vedenja in osebnosti. Zavodi so se delili na »šolske« in »pošolske« (kar poudarja pomembnost šole) oziroma se imenovali »organizacije za usposabljanje«, v katerih je potekala vzgoja, v kateri naj bi bil gojenec »subjekt svoje vzgoje«, in kjer smo bili usmerjeni permissivno oz. tretmansko. Včasih smo otroke razporejali v oddelke oz. vzgojne skupine glede na stopnjo in vrsto njihove motenosti (ter na koncu mogoče ostali z nerazporejeno »rizično populacijo«), drugič pa smo se zavzemali za heterogenost vzgojnih skupin; večino časa smo po-

udarjali pomen vzgojne skupine, a spet so se krepile zamisli, da naj se obravnava otrok (ali predvsem mladostnikov) preusmeri iz skupine na posameznika oziroma na veliko skupino; v zadnjem času smo začeli govoriti o alternativah, ki smo jih tako le »stigmatizirali«, dokler jih nismo sprejeli; in danes govorimo o dilemi med terapevtsko in bivanjsko utemeljitvijo in usmeritvijo dela (predvsem v stanovanjskih skupinah).²

Zadnji pomembnejši dokument v opredeljevanju usmerjenosti slovenske zavodske vzgoje je bil morda elaborat, s katerim je strokovna komisija pri takratni Izobraževalni skupnosti Slovenije poskusila določiti strokovna načela za usmerjanje procesa prenavljanja slovenskih vzgojnih zavodov.³ V tem elaboratu sicer ni izrecnega ideološkega ali doktrinarnega poimenovanja dogajanja v vzgojnih zavodih, vendar pa se smisel in nameni zavodske vzgoje — kakor so jih imeli v mislih avtorji elaborata — dajo prepoznati implicitno. Najbolj so ti elementi vidni na mestu, kjer je obrazloženih pet temeljnih načel prenove: relativna majhnost zavodov, bližina urbanim središčem in integracija, regionalnost (in torej heterogenost), alternativne oblike (in torej fleksibilnost in potencialna različnost nosilcev dejavnosti na tem področju) ter načelo nepovečevanja celotnih slovenskih kapacitet (s čimer je bil spet enkrat bolj poudarjen vidik »mrežnosti« in soodvisnosti vseh zavodov).

Ta načela in celotna refleksija stanja zavodske vzgoje (kakor je implicitno razvidna iz elaborata) so bili med praktiki le »bolj ali manj« sprejeti (kakor tudi vsak prejšnji poskus zunanega opredeljevanja zavodskega sistema), pač vzporedno s postopnim spreminjanjem prakse in pojmovanj ter z odkrivanjem selektivnih možnosti pozitivne »uporabe« elementov te refleksije za

* Bojan Dekleva, dr. psihologije, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana.

¹ Z narekovaji sem hotel opozoriti na nujne razkorake med tem, kaj se (v zavodu) zares dogaja, kako se o tem govori, ter na kakšne načine je mogoče to dogajanje administrativno določiti. Administrativno je namreč mogoče predpisati ali prepovedati le zelo konkretne dejavnosti ali njihove elemente; po drugi strani govorjenje o tem, kaj se dogaja, skoraj nujno vsebuje določen »presežek« govorca, ki dogajanje vedno že interpretira, ga osmišlja, povezuje z preteklimi nameni in prihodnjimi cilji. S tem v zvezi uporabljeni narekovaji izražajo tudi možnost človekove ustvarjalnosti v odnosu do lastnega dela.

² Glej Flaker, 1993; Flaker in Tizmonar, 1992; Tizmonar, 1992.

³ Skalar in drugi, 1984; mnoga od teh načel so izhajala iz tri leta prej izdelane raziskovalne naloge (Selih in drugi, 1982); glej tudi Skalar, 1992.

izboljševanje položaja. Moj vtis je, da je na sprejemanje refleksije) in vizije) zavodske vzgoje ugodno vplivalo to, da so se — predvsem po letu 1990 — vendarle začele (relativno) odpirati možnosti za razvijanje različnosti, ali — če to povemo z drugimi besedami — pojavile so se nove negotovosti glede položaja zavodske vzgoje.

Čeprav je bil ta — polpretekli in še trajajoči — čas (po mojem mnenju) tudi na področju zavodske vzgoje prej čas dezideologizacije kot pa obdobje kake močne nove ideologizacije, smo v obdobju 1990—1992 poskusili v našo strokovno javnost vnesti nov pojem s strokovno in ideološko (to je, vrednostno) vsebino. Pojem »normalizacija« in pripadajočo teorijo smo uporabljali kot eno izmed izhodišč v raziskavi »Spremljanje uresničevanja in uspešnosti načrta prenove zavodskega obravnavanja otrok in mladostnikov z motnjami v vedenju in osebnosti ter razvijanje sodobnejših oblik in vsebin dela v prenovljenih zavodih«⁴ širši strokovni javnosti pa ga predstavili na dveh seminarjih za delavce vzgojnih zavodov (ter strokovnih delavcev drugih ustanov, ki se ukvarjajo z odklonsko mladino), v seriji predavanj tujih strokovnjakov (ki so prišli v Ljubljano v okviru Tempusovega programa Duševno zdravje v skupnosti; v organizaciji Visoke šole za socialno delo) ter deloma tudi na prvem seminarju za delavce stanovanjskih skupin v Sloveniji.

Normalizacija — opredelitev pojma

Pojem normalizacija se je (po Wolfensbergerju⁵) v angleški literaturi pojavil prvič leta 1969. Že pred tem, leta 1959, je bil zapisan v dansko zakonodajo kot vodilno načelo v skrbi za duševno prizadete, kot težnja, da se »duševno prizadetim omogoči eksistenca, ki naj bo čim bolj podobna normalni« (Bank-Mikkelsen).

Pred tem se je izraz pojavil v delih več piscev, vendar na nesistematičen in neteoretičen način. Tako je pisala M. Montessori o »normalizaciji otroka« (1950), v smislu, da se otroka usmeri

⁴ Raziskavo s tem naslovom je sofinanciralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo v obdobju 1990 do 1992, izvajali pa so jo Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Visoka šola za socialno delo ter Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

⁵ Pregled zgodovine razvoja pojma ter Wolfensbergovo pojmovanje pojma povzemamo po: Chadsey-Rusch, 1985; Bachrach, 1985; Ramon 1991, Wolfensberger 1980 (a); 1980 (b); 1983 (a); 1983 (b); ter Wolfensberger in Glenn, 1975.

v normalno; Shakow je pisal o »normalizacijskih tendencah pri shizofrenikih« (1958) kot prepričanju, da se nekatere njihove funkcije lahko povrnejo, razvijejo do normalne ravni; Beck je zahteval, da se »socialne izkušnje zaostalega otroka normalizirajo« (1964); Olshansky pa je govoril o »prehajanju kot cesti k normalizaciji bivšega duševnega bolnika« (1966).

Danska formulacija normalizacije kot težnje po tem, da bi duševno prizadeti živeli v »normalnih« razmerah, je tam sprožila burno gibanje, ki je v desetletju po uzakonjenju tega načela nedvomno prispevalo k mnogim izboljšavam na področju skrbi za duševno prizadete, predvsem pa k rasti in razvoju mnogih institucij. Nekatere od teh so bile značilno skupnostno usmerjene, druge pa so predstavljale še vedno velike segregirane ustanove, v katerih naj bi bilo življenje tudi podobno normalnemu. Wolfensberg očita tej definiciji dvoje: prvič, da se omejuje le na duševno prizadete, drugič pa, da se osredotoča predvsem na končni rezultat — normalno življenje, ki ga je mogoče razumeti predvsem materialno in statično, kot neko dokončno idealno stanje.

Iz Danske so ideje o normalizaciji prodrle v sosednje skandinavske države kakih deset let kasneje. Prvič se to načelo tam pojavi v (švedski) zakonodaji leta 1967, mnogo pa se je o njem začelo pisati v 70. letih. V Nirjevi definiciji je normalizacija to, da »duševno prizadetim naredimo dostopne tiste vzorce in pogoje vsakdanjega življenja, ki so čim bolj podobni normam in vzorcem običajnega (mainstream) življenja«. Opazen je prehod od poudarka na rezultatu k poudarku na procesu — glavni namen ni več dati prizadetim normalno življenje temveč jim omogočiti sodelovanje v »normalnih« pogojih življenja, ki pa lahko vodijo k različnim rezultatom. Nirje je dejansko svojo opredelitev razčlenjeval z opisovanjem metod, cikličnih dnevnik, tedenskih in letnih rutin ter pogojev, v katerih bodo prizadeti lahko uporabljali in razvijali lastno avtonomijo in odločanje. Wolfensberger komentira, da je Nirje svoje delo utemeljil na močnem upoštevanju medicinskega modela in kliničnih metod, torej z domnevo, da bodo normalni življenjski pogoji in prakticanje avtonomnih odločitev delovali razvojno-terapevtsko, nič pa ni upošteval simboličnega in socialno interpretativnega pomena teh pogojev.

V Skandinaviji so ob usmeritvi v normaliziranje dosegli velik napredek, predvsem v smislu

izboljševanja življenjskih razmer (namesto velikih spalnic — enoposteljne sobe), vendar ob še vedno prevladujoči terapevtski usmerjenosti in veri v »dobro institucijo«, ki je obdržala večino pogojev segregacije. V tem smislu je normalizacija pomenila le eno, bolj ali manj tehnično dimenzijo ustanove, medtem ko je druga dimenzija lahko bila bodisi segregacija bodisi integracija. Načela, kot so normalizacija in integracija, so bila tako opisovana kot »tehnične in organizacijske možnosti koordinativnega dela« (ki jih je mogoče preverjati glede na njihovo uspešnost), ne pa kot ideološka opredelitev in cilj sam po sebi, kakor je kasneje opredelil razumevanje normalizacije Wolfensberger.

Sam je poskusil oblikovati definicijo normalizacije, ki bi bila ustrezna in uporabna na najrazličnejših področjih (institucionalnega obravnavanja prizadetih, motenih oz. stigmatiziranih populacij, ter ki s tem tudi ne bi bila vezana na različne specifične institucionalne ideologije in modele (npr. medicinsko-tretmanski model, rehabilitativni, zaščitniški, kaznovalni, negovalni, itd.). Obenem naj bi bila ta opredelitev teoretična, torej povezana s spoznanji o intra-psihičnih in socialnih odnosih, o delovanju sistemov itd., kar pa je v delnem nasprotju z njegovo, prej omenjeno zahtevo, naj bo normalizacija »ideologija« in »cilj sama po sebi«, ne pa pozitivistično preverljiv »rezultat«.

V ta namen si je kot teoretično izhodišče izbral teorijo (institucionalnega) stigmatiziranja ter na njeni podlagi izdelal celo vrsto zahtev (normalizacije), ki naj v obravnavah deviantov omogočijo take procese, da bodo vodili k zmanjševanju negativne stigme teh oseb in s tem k njihovem višjem socialnem vrednotenju. Normalizacijske zahteve so torej tiste, ki učinkujejo nasproti vsem različnim procesom stigmatiziranja.

V prikazovanju teorije Wolfensberger analizira izvore stigme — to lahko povzročajo vrojene in pridobljene fizične in opazne značilnosti, (odkriti in prikrito) vedenje, pa tudi značilnosti, ki so človeku vnaprej kulturno pripisane. Obravnavanje deviantov v naših družbah usmerjajo različne tradicionalne ideologije, katerih naloga je povezovati (socialne) podobe deviantov, (kulturno-ideološke) predstave o potrebnem ukrepanju in ustrezne poklicne profile; npr., če pripisujemo deviantu vlogo večnega otroka, bo ideologija ukrepanja vključevala idejo o popolni skrbi zanj ter poklicni model paternalistične ne-

govalke; druge take trojice pojmov (predstav) so: žival — zanemarjanje — iztrebljevalec; bolnik — medicinsko obravnavanje — terapevt; nedolžnež — zaščita pred zlom — (religiozni) dobrodelnik; zločinec — kaznovalna segregacija — paznik; neizobraženi siromak — industrijska habilitacija — trener/mojster; itd.

Za družbeno učinkovanje vseh teh (kulturnih) modelov je značilno, da vodijo k takemu obravnavanju stigmatiziranih oseb, ki posameznikovo razločnost, posebnost in stigmatiziranost, z razvijanjem posebnega modela obravnavanja še poudarjajo, saj ga na izločevalen, specifičen način obravnavajo izven kroga normalnih in hkrati normativnih in pozitivno vrednotenih življenjskih polj in ukrepanj.

Na tako izbranem teoretskem izhodišču je Wolfensberger začel razvijati razumevanje normalizacije, ki je manj vezana na predstavo končnega cilja ter bolj poudarja teoretsko zasnovane značilnosti procesa socialnih odnosov. Razvijanje njegovega pogleda na normalizacijo kažejo tri definicije normalizacije, ki jih je zapisal v obdobju desetih let. Normalizacija je:

— uporaba sredstev, ki so kulturno kar najbolj normativna, da bi vzpostavili in vzdrževali osebna vedenja in značilnosti, ki so kulturno v najvišji meri normativna, (1973);⁶

— uporaba sredstev, ki so kulturno kar najbolj normativna, da bi vzpostavili, omogočili in podrli vedenja, izgleda in interpretacije, ki so kulturno najbolj normativna, (1980);⁷

— uporaba kulturno normativnih, in v optimalnem primeru celo kulturno pozitivno vrednotenih sredstev, da bi omogočili (družbeno razvrednotenim) osebam, da bi dosegle in vzdrževale kulturno pozitivno vrednotene socialne vloge (1983).⁸

Wolfensbergerjevo pojmovanje normalizacije, njegovi instrumenti za merjenje normaliziranosti, teksti in predvsem petdnevni seminarji, ki jih je obiskalo na desettisoče poklicnih delavcev (predvsem v anglosaksonskem svetu), so močno vplivali na delavce služb za delo z ljudmi.⁹ Ta vpliv je mogoče pripisati predvsem temu, da je

⁶ Wolfensberger in Glenn, 1973.

⁷ Wolfensberger, 1980.

⁸ Wolfensberger, 1983.

⁹ Brandon (1993) pravi: »Te ideje so imele velik vpliv. Mi, ki zdaj delamo v službah za delo z ljudmi, smo večinoma njihovi otroci. Svoj prenovljen pogled na to, kakšno bi lahko bilo normalno cenjeno življenje invalidnih ljudi v lokalnih skupnostih, v veliki meri dolgujemo delavnicam PASS in tečajem o normalizaciji.«

Wolfensberger sistematično povezal teoretske analize destruktivnih učinkov segregacije, ter iz — v bistvu — ideološke usmeritve normalizacije, na scientističen način, oblikoval poseben znanstven pristop, s svojim merskim instrumentom in ustreznim terminološkim aparatom.

V osemdesetih letih pa so britanski pisci kritizirali značilno ameriško, pragmatško-scientistično in tehnološko Wolfensbergerjevo pojmovanje normalizacije. Brandon piše, da: je imela (Wolfensbergerjeva) normalizacija »pridih resnobe, ki je uničil veliko potencialno zdravilne zabave in spontanosti«; je »prepojena s staromodnim paternalizmom«; »ne zavrača prevladujočih kulturnih vrednot« in »si ne prizadeva preveč, da bi jasno nakazala vizijo potrebnih socialnih in kulturnih sprememb«; namesto tega pa »temelji pretežno na moški predstavi o socialnem in ekonomskem uspehu« in zahteva od osebja in uporabnikov ustanov, da »preskakujejo normalizacijske ovire, ki jim ni nikdar konca«. Z individualističnim poudarkom tak pristop ne spodbuja »formiranja skupin razvrednotenih posameznikov« ter ne omogoča dojeti, »kako pomembno je, da uporabnik sodeluje pri upravljanju in managementu služb«. ¹⁰ Podobno kritiko razvija V. Flaker, ki meni, naj normalizacija ne bi bila tehnološko navodilo o tem, na kakšne vse načine pomagati stigmatiziranim ljudem, da v obstoječem svetu več ne bi bili stigmatizirani, temveč prej sredstvo in način za to, da »stigma spregovori« ter za kritično raziskovanje družbenega razumevanja normalnosti. ¹¹

Britanski pisci vsebino pojma normalizacija torej razumejo manj tehnološko, vendar širše. David in Althea Brandon, ki sicer izhajata iz Wolfensbergove teorije, to usmeritev poimenujeta »Načela običajnega življenja« (Ordinary Living Principles), navedeta pa jih pet: ¹²

- dobri medčloveški odnosi;
- resnične možnosti izbire;
- povečana participacija;
- osebni razvoj;
- resnično »mešanje« ljudi (kot nasprotje segregaciji).

S. Ramon povezuje normalizacijo z dezinstitutionalizacijo (kot usmeritvijo v to, da se obrne veliki večstoletni zgodovinski proces institucionaliziranja) ter s temeljno usmeritvijo v socialno vrednotenje človeka in njegove pravice do samo-

odločanja (ki pa ne izključuje pravice do ustrezne skrbi zanj). ¹³

Različne opredelitve avtorjev lahko povzročijo nejasnosti v zvezi s pojmom normalizacija. Hkrati tudi obstaja veliko pojmov, ki so se začeli uporabljati v približno istem času kot normalizacija in so temu pojmu vsebinsko podobni. Med takimi pojmi so npr. »skupnostna usmeritev«, »mainstreaming«, dezinstitutionalizacija, »življenje v najmanj restriktivnih pogojih«, integracija itd. Razlika med nekaterimi od teh pojmov in normalizacijo je v tem, da se nanašajo na določen formalni cilj, ki velikokrat ne vključuje vsebinskih pogojev za resnične spremembe obravnavanja in položaja odklonskih oseb. Cilj skupnostne usmeritve se je velikokrat uresničeval le s formalnim približevanjem lokacij ustanov mestu in z njihovim manjšanjem, ne da bi vključeval obenem tudi kvalitete življenja oziroma dejanske (socialne) integracije deviantov. Mainstreaming se pogosto pojmuje le kot vključevanje deviantov v obče oblike institucionalnega obravnavanja (normalni razredi, normalna stanovanja), ne da bi hkrati zagotavljal tudi skrb za ostale pogoje ohranjanja vzorcev stigmatiziranosti. Pojem normalizacija je v tem smislu širši, saj vztraja na procesu, ki načelno ni odvisen od oblik, v katerih se uresničuje, čeprav dejansko normalizacija deloma vključuje tudi vsebine, ki jih obsegajo prej omejeni pojmi.

Wolfensberger ¹⁴ navaja tudi mnogo primerov napačnega razumevanja normalizacije, predvsem pa omejevanja normalizacije na kak drug pojem iz kroga obstoječih (tradicionalnih) modelov obravnavanja deviantov. Pogosto napačno tolmačenje je, da gre pravzaprav za zagotovitev »normalnega« življenjskega standarda (kar spominja na prvo dansko definicijo), kar naj bi, denimo z našo prenovo zavodov, »že presegli«. Po drugem tolmačenju naj bi v zavodih obravnavali otroke z vedenjskimi motnjami že mnogo bolje kot jih »normalno« obravnavajo v »normalnih« šolah, iz česar naj bi sledila nepotrebno še dodatnih »normalizacijskih« prizadevanj. Zmotnost takih interpretacij je v tem, da v normalizaciji ne gre za »normalnost« v statističnem smislu, temveč za normativnost v smislu veljavnih socialnih norm, ki zahtevajo socialno (pozitivno) vrednoteno občevarje z ljudmi.

¹⁰ Vsi citati so iz Brandon, 1993.

¹¹ Flaker, v tisku.

¹² Brandon in Brandon, 1988.

¹³ Ramon, 1991.

¹⁴ »Zmotne« interpretacije normalizacije v tem delu poglavja povzemam po Wolfensberger, 1980 (b).

Nasprotna zmotna interpretacija je razumevanje normalizacije kot omogočanja življenja brez meja, doseganja maksimalnih ciljev in možnosti razvoja. Taka interpretacija spremlja včasih situacije, v katerih spregledujejo, da maksimalne možnosti in udobje ne ustrezajo nujno potrebam klientov, da lahko pomenijo tudi preveliko zaščitnost in premajhno izzivalnost, ki paradokso ne spodbuja razvoja osebnih sposobnosti in integracije posameznikov.

Wolfensberger posebno odločno nasprotuje vsakršnemu enačenju normalizacije z zdravljenjem, rehabilitacijo, socializacijo in podobnimi termini, saj izhaja iz stališča, da (skoraj) vsako tako specializirano obravnavanje (ki pogosto zahteva posebne, »nenormativne« pogoje in posege) prej povečuje stigmatiziranje kot pa ustvarja pogoje za integriranje in za razklepanje vzorcev razvrednotenja. Vsakršno individualizirano »zdravljenje« namreč izhaja iz tako ali drugače razumljene potrebe po tem, da se »normalizira« (pozdravi, rehabilitira, vzgoji) posameznika, ne pa njegovo življenjsko okolje, kar zahteva normalizacija (uporaba normativnih sredstev, ustvarjanje normativnih okolij, itd.!).

Normalizacija in ustanove za obravnavanje deviantov

Prvenstveni predmet praktičnih prizadevanj, ki izhajajo iz paradigme normalizacije so ustanove (službe, programi). V delovanju ustanov se namreč praviloma posebej (oz. uresničujejo) mnoge kulturno pogojene zahteve, pričakovanja, postopki in načini obravnavanja, ki negativno socialno označenost deviantov še poglobljajo. Pomen in moč ustanov opisuje Wolfensberger (in po njem Brandon)¹⁵ v sedmih točkah:

— v delovanju ustanov se prav tako kot v delovanju posameznikov odraža delovanje nezavednega kot zanikanje in potiskanje neprijetnih vsebin iz stvarnosti, posebej če so le-te v nasprotju z visokimi (ideološkimi) ideali ljudi. S tem je mogoče razložiti, da se v delovanju ustanov, ki želijo ljudem pomagati, reproducirajo oblike dela, ki ne odražajo potreb klientov in ki so lahko tudi destruktivne. Te funkcije lahko delujejo na način »skritih načrtov« (hidden curriculums) ter ob sistematičnih slepih pegah strokovnjakov;

— za samodefiniranje klientov je pomembno, kako jih definira ustanova. Pojavi prizorizma

in hospitalizma kažejo, kako podoba »dobrega« zapornika ali pacienta ne prispeva k njegovi »rehabilitaciji« ali ozdravitvi;

— krepitev deviantnosti je proces, ki se zgodi ob koncentriranju deviantov. Proces socialne stigmatiziranosti je tak, da je velikokrat za vse udeležene subjekte lažje deviantne vloge ohranjati, kakor pa si prizadevati za njihovo prestrukturiranje;

— za de-stigmatizacijo je zelo pomemben tudi razvoj osebnih pristojnosti in sposobnosti (znanj, spretnosti). Ustanova po svoji naravi pogosto teži k temu, da ljudem (klientom in osebju) jemlje pristojnosti in odgovornosti, oziroma od njih ne pričakuje spretnosti in znanj, ki bi jih sicer ljudje v »normalnem« življenju uporabljali;

— ustanova klientom nudi modele, ki jih le-ti lahko posnemajo. Zato je silno pomembno, da ti modeli sami niso odklonski, oziroma da predstavljajo socialno vrednotene vsebine;

— ker je sam pojav stigmatizacije v temelju simboličen proces, je silno pomembno, kako ustanova svoje kliente simbolično predstavlja: kako jih poimenuje, opisuje, ter kako jih simbolično definira posredno, z izborom določenega pohištva, opreme, dejavnosti, itd.;

— morda najbolj temeljna pa je zahteva po socialni integraciji in družbeni participaciji, ki sami po sebi predstavljata nekaj socialno pozitivno vrednotenega (segregiramo predvsem negativno vrednotene ljudi!).

Iz teoretičnih izhodišč ter opredelitev izhaja vrsta normalizacijskih zahtev, ki jih je sicer mogoče vse izvesti iz teorije (oziroma povezati z njo), obenem pa te zahteve predstavljajo razmeroma heterogeno skupino postavk, od katerih so ene že dalj časa znane, druge pa so manj konvencionalne in deloma tudi radikalne. Heterogenost normalizacijskih postavk je predvsem posledica heterogenosti procesov in dejavnikov, ki omogočajo ali spodbujajo stigmatizacijo pa tudi različnosti ravni, na katerih delujejo stigmatizacijski in destigmatizacijski procesi.

Wolfensberger navaja tri take ravni: raven osebe, primarnih in vmesnih socialnih sistemov ter družbenega sistema. Na prvi ravni normalizacija pomeni oblikovanje, poimenovanje in interpretiranje posameznika na način, ki bolj poudarja njegovo podobnost drugim ljudem kot pa različnost. Na drugi ravni gre za oblikovanje in interpretiranje posameznikovih ožjih sistemov tako, da je mogoče ta okolja in posameznike videti v pozitivni luči. Na tretji ravni gre za ob-

¹⁵ Brandon, 1988; Wolfensberger, 1983 (a).

likovanje takih kulturnih vrednot, stališč in stereotipov, ki so kar najbolj naklonjeni kulturnim in drugim različnostim. Predvsem na tretji ravni se pokaže vprašanje normalizacije povezano z ožjim vprašanjem integracije (ki pa se vendarle nanaša na najširše družbene sisteme).

Instrument za merjenje normalizacijske usmerjenosti

Po opisani teoriji so Wolfensberger in njegovi sodelavci izdelali več merskih instrumentov, s katerimi ocenjujejo delovanje in usmerjenost zavodov, programov, ustanov, dejavnosti. Enega od teh instrumentov, imenovanega PASSING, smo podrobneje spoznali tudi v Sloveniji.¹⁶

¹⁶ Wolfensberger, 1980.

V instrumentu PASSING je vsebina pojma normalizacija razvrščena v 42 postavk (ožje določenih vsebin, zahtev, vprašanj, na katera naj bi si odgovorili pri presojanju stopnje, v kateri opazovana ustanova/program uspeva dosežati normalizacijo). Te postavke so razdeljene v dve veliki skupini (glej tabelo 1):

— prva se nanaša na procese, s katerimi ustanova (oz. program) avtomatično prenaša na svoje oskrbovance »socialno podobo« (»imidž«, stigma). Postavke sprašujejo, ali se ustanova aktivno trudi, da bi svojim oskrbovancem prenesla (oz. jim preskrbela) pozitivno socialno podobo;

— druga velika skupina postavk se nanaša na to, ali ustanova svojim oskrbovancem omogoča takšne življenjske pogoje, ki spodbujajo razvoj njihovih osebnih pristojnosti (sposobnosti, spretnosti, izkušenj, informacij, znanj, motivacij, itd.).

Tabela 1: Vsebina 42 postavk vprašalnika PASSING

1. OCENE, KI SO POVEZANE PREDVSEM S STOPNJEVANJEM (SPODBUJANJEM, POSREDOVANJEM) SOCIALNE PODOBE
- 11 S SOCIALNO PODOBO POVEZANE ZNAČILNOSTI FIZIČNE POSTAVITVE USTANOVE/PROGRAMA
 - R 1111 Skladnost ustanove in soseske
 - R 1112 Skladnost programa in soseske
 - R 1121 Estetika zunanosti ustanove (scene)
 - R 1122 Estetika notranjosti ustanove (scene)
 - R 1131 Skladnost videza zunanosti ustanove s kulturno vrednotenimi analognimi ustanovami
 - R 1132 Skladnost videza notranjosti ustanove s kulturno vrednotenimi analognimi ustanovami
 - R 1141 Starostni pomen zunanosti ustanove
 - R 1142 Starostni pomen notranjosti ustanove
 - R 1151 Projekcija socialne podobe ustanove: fizična bližina
 - R 1152 Projekcija socialne podobe ustanove: zgodovina
 - R 1153 Projekcija socialne podobe ustanove: druge notranje fizične značilnosti
- 12 S SOCIALNO PODOBO POVEZANA RAZPOREJANJA V SKUPINI IN ODNOSI MED LJUDMI, KI JIH STRUKTURIRA USTANOVA/PROGRAM
 - R 121 Projekcija socialne podobe prek bližine tega programa drugim programom
 - R 122 Možnost soseske za asimilacijo ustanove/programa
 - R 1231 Projekcija socialne podobe preko grupiranja klientov znotraj ustanove — glede na socialno vrednost
 - R 1232 Projekcija socialne podobe preko grupiranja klientov znotraj ustanove — glede na starostno podobo
 - R 124 S socialno podobo povezani drugi integrativni kontakti med klienti in osebni odnosi
 - R 1251 Prenos podobe med delavcem ustanove in klientom
 - R 1252 Skladnost podobe med delavcem ustanove in klientom
- 13 S SOCIALNO PODOBO POVEZANE DEJAVNOSTI IN DRUGE UPORABE ČASA, KI JIH STRUKTURIRA USTANOVA/PROGRAM
 - R 131 Kulturno ustrezno ločevanje funkcij programa
 - R 132 Projekcija socialne podobe z dejavnostmi programa in njihovim časovnim strukturiranjem
 - R 133 Podpiranje avtonomije in pravic klientov

14 S SOCIALNO PODOBO POVEZAN JEZIK, SIMBOLI IN PODOBE USTANOVE/PROGRAMA

- R 141 Skrb programa za klientov osebni videz (vtis, ki ga naredi)
- R 142 S socialno podobo povezana osebna lastnina klientov
- R 1431 S socialno podobo povezana osebna označevanja (poimenovanja)
- R 1432 Imena ustanove, programa in scene ter lokacije
- R 144 S socialno podobo povezano financiranje ustanove/programa
- R 145 S socialno podobo povezani različni vidiki ustanove/programa

2. OCENE, KI SO POVEZANE PREDVSEM Z SPODBUJANJEM OSEBNIH PRISTOJNOSTI (SPOSOB-
NOSTI, SPRETNOSTI)

21 S PRISTOJNOSTMI POVEZANI VIDIKI FIZIČNE POSTAVITVE USTANOVE/PROGRAMA

- R 2111 Dostopnost ustanove — klienti in družine
- R 2112 Dostopnost ustanove — javnost
- R 212 Prisotnost relevantnih izvorov (sredstev) skupnosti
- R 213 Fizična udobnost ustanove
- R 214 Odnos med varnostjo in izzivalnostjo (spodbujevanjem) vidikov ustanove
- R 215 Značilnosti ustanove, ki omogočajo individualizacijo

22 S PRISTOJNOSTMI POVEZANA GRUPIRANJA IN ODNOSI MED LJUDMI, KI JIH STRUKTU-
RIRA USTANOVA/PROGRAM

- R 2211 S pristojnostmi povezana notranja grupiranja klientov — velikost
- R 2212 S pristojnostmi povezana notranja grupiranja klientov — sestava. S pristojnostmi povezani drugi integrativni kontakti klientov in osebni odnosi
- R 223 Interakcije med klienti, delavci ustanove in drugimi, ki bogatijo življenje
- R 224 Programska podpora individualizaciji klientov
- R 225 Podpiranje socio-seksualne identitete klientov

23 S PRISTOJNOSTMI POVEZANE DEJAVNOSTI IN DRUGE UPORABE ČASA, KI SO STRUKTURI-
RANE S ŠTRANI USTANOVE/PROGRAMA

- R 231 Kako program upošteva potrebe klientov po ustreznih obravnavah
- R 232 Intenzivnost dejavnosti in efikasnost uporabe časa
- R 233 S pristojnostmi povezane osebne lastnine

Znotraj vsake od teh dveh skupin postavk (zahtev) pa so postavke razdeljene v štiri ožje skupine, in sicer glede na to, ali se prej opisan prenos socialne podobe oziroma spodbujanje osebnih pristojnosti dogaja s/z:

— fizično situacijo ustanove/programa (loka-
cije, izgleda, okolja, oddaljenosti, dostopnosti,
itd.);

— delovanjem ustanove/programa povzročeni-
nim ali določenim strukturiranjem skupin oskr-
bovancev ter odnosi med njimi in delavci;

— delovanjem ustanove/programa povzročeni-
nim ali določenim strukturiranjem dejavnosti in
drugih uporab časa;

— različnimi uporabami izrazov, jezika, sim-
bolov in podob.

Priročnik o uporabi Passinga vsebuje splo-
šen teoretični uvod, nato pa vsako od 42 postavk,
pa tudi skupine sorodnih postavk:

— najprej teoretično obrazloži (utemelji);

— opiše, kaj vse je treba vedeti, da lahko
ustanovo ali program ocenimo z ozirom na to
postavko; to so: »zahteve normalizacije«, izbran
značilen primer, različno pozitivne primere in
različno negativne primere;

— merila za razlikovanje te postavke od dru-
gih sorodnih postavk;

— izbrana vodila za zbiranje in uporabo po-
datkov; ta vsebujejo: pomembne komentarje k
postavki, ključna vprašanja, najverjetnejše vire
podatkov;

— ključ za ocenjevanje, kjer so navedene zah-
teve in primeri za vsako od petih možnih ocen.
Dejstvo, da so pri vsaki postavki posebej izrecno
(s primeri) navedeni pogoji za vsako od ocen
(1 do 5), pomeni posebno prednost instrumenta,
saj taka eksplicitnost onemogoča običajno na-
pako ocenjevanja — teženje k srednjim ocenam.

Ocenjevanje ustanove/programa poteka tako,
da ustanovo obišče skupina ocenjevalcev (vsaj

trije) ter se nato pogovarja z osebjem in klienti, pregleduje prostore, dejavnosti in dokumentacijo, dokler vsi ocenjevalci ne zberejo dovolj informacij, da lahko ustanovo ocenijo po vseh 42 postavkah. Postavke oziroma značilnosti ustanove se ocenjujejo z ocenami od ena do pet. Ocena tri pri tem pomeni, da opazovana značilnost niti ne prispeva v veliki meri k stigmatiziranju (oz. neustrezno nizki socialni vlogi) klienta, niti njegove stigmatiziranosti v opazni meri ne odpravlja. Ocenjevalci ocenijo vsak zase vsako od postavk, nato pa si povedo posamezne ocene, ter se morajo odločiti na podlagi svojih argumentov in opažanj, za skupno oceno.

Wolfensbergerjev instrument ima dva namena: merskega (raziskovalnega, uporabnega za namene vrednotenja ustanov/programov) ter vzgojno-izobraževalnega. Pravi namreč, da se človek najbolje seznanja z zahtevami normalizacije tako, da obiskuje ustanove in si poskuša odgovoriti na vprašanja, ki jih postavlja njegov instrument. Na drugem mestu pa pravi, da so za uporabo njegovega instrumenta potrebni dobro »ideologizirani« ocenjevalci. Vzgojno-izobraževalni namen se nanaša tudi na ustanovo in njeno osebje/vodstvo. Običajen način instrumenta naj bi bil namreč tak, da bi morala ocenjevalska ekipa po obisku napisati svoje poročilo, kjer bi ustanovi sporočila, kaj ji je prineslo »slabe ocene« oziroma kje so področja, na katerih bi bilo mogoče še več narediti.

Pilotska uporaba instrumenta PASSING v Sloveniji

V okviru raziskave »Spremljanje uresničevanja in uspešnosti načrta prenovne zavodskega obravnavanja otrok in mladostnikov z motnjami v vedenju in osebnosti ter razvijanje sodobnejših oblik in vsebin dela v prenovljenih zavodih« smo instrument PASSING uporabili le v študijske, pilotske in informativne namene. Za uradno uporabo instrumenta namreč nismo zaprosili, izpolnili pa tudi nismo vseh pogojev, ki se zahtevajo za posebej usposobljene ocenjevalce. Namen je bil torej le pilotsko se seznaniti z uporabo instrumenta, da bi lahko presodili, ali je njegova nadaljna uporaba smiselna, njegove postavke pa kulturno ustrezne za naš prostor, in podobno.

V šolskem letu 1991/1992 smo obiskali vse slovenske vzgojne zavode (skupaj s stanovanjskimi skupinami, mladinskima domovoma, prevzgoj-

nim domom) ter tudi skoraj vse ostale organizacije za usposabljanje. Vsak zavod je obiskala skupina treh ocenjevalcev,¹⁷ tam prebila velik del dneva v pogovorih in ogledovanju, nato pa izpeljala zahtevni postopek najprej samostojnega, potem pa skupnega ocenjevanja.

Za raziskovalne namene pa smo poleg ocen posameznih postavk ocenjevali tudi lastno prepričanost v svoje ocene. Zanimalo nas je namreč, ali se bomo ocenjevalci v dojemanju zanesljivosti lastnih ocen razlikovali, ali se bomo razlikovali glede na posamezne zavode, oziroma glede na našo izkušnost pri ocenjevanju.

Namen našega dela je bil predvsem — kot že omenjeno — pilotsko raziskovalno seznanjanje s PASSING-om. Dodatni namen je bil dokumentirati proces prenovne zavodov oziroma primerjati prenovljene z neprenovljenimi, oziroma »MVO« zavode z drugimi. Ta dodatni namen smo v veliki meri opustili. Med zavodi, ki jih obravnavamo v tem prispevku, jih je bilo nekaj že prenovljenih, nekaj pa ne. Pilotski rezultati torej kažejo stanje v nekem trenutku prenovne. Kot posamezne enote ocenjevanja smo upoštevali naslednje ustanove: vzgojne zavode Planina, Logatec, Slivnica, Veržej, Predvor, Smlednik, Višnja Gora, Prevzgojni dom Radeče, Mladinska domova Malči Belič in Tone Kozel, Prehodni mladinski dom ter stanovanjski skupini pri VZ Višnja Gora (Brod) ter pri VZ Logatec (Za Gradom).

Rezultati uporabe instrumenta

Prvo vprašanje pri analizi rezultatov je bilo, ali smo trije ocenjevalci v svojih ocenah sploh enotni, in kolikšna je stopnja te enotnosti. Zastavili smo si merilo, da se v večini primerov ocene vseh treh ocenjevalcev ne bi smele razlikovati za več kot eno oceno, oziroma da bi moralo biti primerov večjih neskladij ocen kot 10 %. Tabela 2 kaže, kakšno oceno je dal drugi ocenjevalec (v koloni), odvisno od ocene prvega (v vrstici). V tabeli so vključeni vsi možni pari

¹⁷ V ekipi treh ocenjevalcev sta bila stalna dva člana, Simona Zagorc in Mitja Krajncan, na mestu tretjega pa smo se menjavali mag. Alenka Kobolt, dr. Vinko Skalar ter pisec tega članka. Zahvaljujem se vsem štirim kolegom, posebej pa še prvima dveh, ki sta v okviru svoje diplome obdelala in prikazala vse podatke, ki smo jih dobili s Passingom. Deli njune diplomske naloge (Zagorc in Krajncan, 1992) so uporabljeni tudi v tem prispevku.

ocenjevalcev (torej 1. z 2., 2. s 3. in 1. s 3.). V tabeli 3 pa so rezultati tabele 2 povzeti glede na stopnjo neskladja ocen v parih ocenjevalcev.

Tabela 2: Primerjava ocen parov ocenjevalcev

Ocena 1. oc.:	Ocena 2. oc.:	1	3	2	4	5
1	56	83	30	4	—	—
2	46	128	120	40	1	—
3	9	69	165	131	13	—
4	—	5	109	238	87	—
5	—	2	23	112	167	—
Skupaj:	111	287	447	525	268	—

Tabela 3: Pogostnost enotnih in neenotnih ocen

Stopnja enotnosti ocen:	f	%
Povsem enotne ocene	754	46,0
Ena ocena razlike	757	46,2
Dve oceni razlike	120	7,3
Tri ocene razlike	7	0,4
Skupaj:	1638	100,1

Stopnjo skladnosti ocen smo preverjali tudi z izračunavanjem korelacijskih koeficientov med ocenami parov ocenjevalcev ter med posameznim ocenjevalcem ter skupno oceno. Rezultate smo razdelili v tri obdobja: začetno, srednjo in zaključno, tako da smo v vsako od obdobjev uvrstili ocene ene tretjine obiskanih zavodov. Tabela 4 kaže dobljene korelacijske koeficiente.

Tabela 4: Skladnost parov ocenjevalcev ter skupne ocene

Ocenjevalno obdobje:	1.	2.	3.
Med pari ocenjevalcev	.69—.85	.74—.91	.71—.87
Med pos. oc. in skupno oceno	.84—.85	.87—.92	.84—.87

Tabeli 2 in 3 kažeta, da smo našli — čeprav je bilo povsem enotnih ocen manj kot polovico — izrazito neskladnih ocen (dve oceni razlike) manj kot 10 %. Ta rezultat kaže, da smo oce-

njevalci kot ekipa ocenjevali iste stvari, ki jih je bilo možno ocenjevati, oziroma da smo bili (po Wolfensbergerjevo) dovolj dobro »ideologizirani«. Tabela 4 tudi kaže, da je bilo naše ocenjevanje razmeroma skladno, predvsem v srednjem ocenjevalnem obdobju.

Tabela 5 kaže, v kolikšni meri smo bili ocenjevalci prepričani v svoje ocene. Na štiristopenjski lestvici je ocena 4 pomenila, da so ocenjevalci povsem prepričani, da pri ponovnem ocenjevanju ocene ne bi spremenili; ocena 3 — da jo najverjetneje ne bi spremenili; ocena 2 — da je kar nekaj verjetnosti, da bi jo spremenili; ter ocena 1 — da je zelo veliko verjetnosti, da bi jo spremenili.

Rezultati v tabeli 5 kažejo, da so ocenjevalci v vseh treh obdobjih dojemali svojo zanesljivost skoraj izključno z ocenami 3 in 4, da sta bili drugo in tretje ocenjevalno obdobje bolj zanesljivi (po dojetanju ocenjevalcev), ter da sta se ocenjevalca 1. in 2. v vseh obdobjih dojemala kot bolj zanesljiva (kar ne preseneča, saj sta imela — ker se nista menjavala v ocenjevalnih ekipah — trikrat več izkušenj kot ocenjevalci št. 3., ki so se pravzaprav trije menjali v tej vlogi).

Tabela 6 kaže, kako smo ocenili vseh 13 ustanov. Odločili smo se, da ustanov ne poimenujemo, da pa jih namesto tega razvrstimo v štiri skupine, in jih znotraj skupine označimo s številko. Te skupine smo poimenovali s črkami:

— A so tri stanovanjske skupine (»logaška«, »višnjegorska« in vse tri skupine Mladinskega doma Tone Kozel kot ena ustanova);

— B so tri ustanove, ki obravnavajo le osnovnošolske otroke (VZ Smlednik, Preddvor in Veržej);

— C so tri ustanove, ki obravnavajo osnovnošolsko in »pošolsko« mladino (VZ Planina, PMD in MD Malči Belič);

— v skupino D pa smo uvrstili štiri zavode, ki obravnavajo le »pošolsko« mladino (VZ Logatec, Višnja Gora, Slivnica in Radeče). V vsaki od teh skupin smo posamezne zavode po slučajnem vrstnem redu označili še s številko. Tako so npr. zavodi C 1, C 2 in C 3 vsi trije zavodi za šolsko in pošolsko mladino, ne da bi bilo mogoče ugotoviti, kateri je kateri. Tabela 8 kaže poleg šifre zavoda še povprečno oceno postavke, povprečno dojetanje zanesljivosti ocenjevanja, nato pa porazdelitev ocen 1 do 5.

Tabela 5: Dojemanje zanesljivosti ocen postavk Passinga

Obdobje ocenjevanja:		1.			2.			3.		
Ocena:	Ocenjevalec:	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
1		—	—	—	—	—	—	—	—	—
2		—	5	4	—	—	—	1	—	—
3		29	61	72	12	29	99	67	27	85
4		139	102	92	156	139	69	142	183	125

Tabela 6: Ocene posameznih ustanov

Zavod:	Povp. ocena:	Zaneslj. ocen:	OCENE:				
			1	2	3	4	5
A 3	4,8	4,0	0	0	1	8	33
A 1	4,1	3,7	0	0	6	26	10
C 3	4,1	3,7	0	0	3	33	6
D 3	4,0	3,7	0	0	8	28	5
A 2	3,9	3,8	0	3	6	17	16
B 2	3,8	3,8	0	0	13	23	6
C 2	3,2	3,4	0	3	29	8	2
B 3	3,2	3,9	0	4	23	14	1
D 2	2,5	3,6	5	15	16	6	0
D 4	2,3	3,5	5	23	10	4	0
B 1	2,2	3,6	10	15	14	3	0
C 1	2,0	3,5	8	24	8	1	0
D 1	2,0	3,7	9	26	6	1	0
Povprečno/skupaj:	3,2	3,7	37	115	143	172	79

Na podlagi rezultatov v tabeli 6 lahko oblikujemo več ugotovitev:

— da se glede na zahteve normalizacije, kot jo določa instrument PASSING — naši zavodi razmeroma kontinuirano razporejajo po vsem intervalu ocen, vendar pa nismo nobenega zavoda ocenili povsem slabo, medtem ko en zavod (A 3) — po uresničenosti normalizacijskih zahtev — očitno odstopa od ostalih;

— da smo bili ocenjevalci prav pri tem zavodu najbolj prepričani v svoje ocene, medtem ko smo nasploh bolj dvomili v svoje ocene pri slabše ocenjenih kot pri boljše ocenjenih zavodih;

— da uporabljena razdelitev zavodov na štiri skupine (A, B, C in D) deloma, vendar ne povsem, ustreza tudi stopnji normaliziranosti; tako najdemo vse tri stanovanjske skupine v zgornji polovici (za razmejitev smo vzeli točko mediane) kontinuuma ocen, vendar pa najdemo tam tudi en zavod iz skupine D. V splošnem pa velja, da

najdemo v zgornji polovici več zavodov iz skupine A in B, v spodnji več iz skupine B in D, medtem ko so iz skupine C razporejeni enakomerno.

Vse zbrane ocene za vseh 13 ustanov smo primerjali tudi glede na to, na katerih postavkah se pojavljajo najslabše ocene. Kot merilo smo vzeli mejo povprečne ocene 3,0. Našli smo sedem takih postavk, ki so bile označene s povprečno oceno 2,77 do 2,92. To so bile postavke: estetika zunanosti in notranosti ustanove ter projekcija njene socialne podobe s pomenom bližnje okolice, starostna simbolika ustanove, način financiranja ustanov ter s socialno simboliko povezana lastnina gojencev, fizična udobnost ustanove ter njene značilnosti, ki omogočajo individualizacijo, ter v koliki meri osebne lastnine gojencev omogočajo razvoj njihovih pristojnosti in sposobnosti. Precejšen del teh, najbolj kritičnih značilnosti je povezan s fizičnimi lastnostmi ustanove, dve z urejanjem osebne lastnine go-

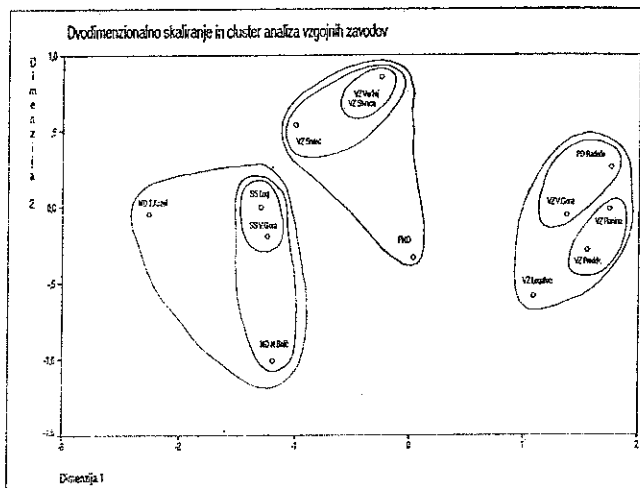
jencev, ena pa z zelo pomembnim vprašanjem individualizacije življenja v zavodu.

Nasploh se postavke med seboj po svoji stopnji uresničenosti niso močno razlikovale; nasprotno pa so se med seboj močno razlikovale ustanove, ki so tako opredeljevale kontinuum med majhno in veliko stopnjo uresničenosti zahtev normalizacije.

Sliko o normalizacijski usmerjenosti vzgojnih zavodov oziroma o strukturi zavodske mreže smo poskusili analizirati še z metodo dvodimenzionalnega skaliranja ter hierarhične cluster analize. Obe vrsti analiz izhajata iz mere podobnosti oz. različnosti vsakega para zavodov. Podobnost vsakega para zavodov smo izračunali tako, da smo poiskali razliko ocene obeh zavodov na vsaki od postavk PASSING-a ter te razlike kvadrirali. Statistična metoda večdimenzionalnega skaliranja naredi to, da vse enote (zavode) poskuša razporediti v prostoru na tak način, da so njihove medsebojne razdalje čim bolj sorazmerne z njihovimi medsebojnimi podobnostmi. Taka analiza omogoča dvoje: na hitro pregleden in razviden način ponazori položaj posameznih zavodov in njihovo strukturo (glede na merjeno lastnost); ali pa omogoča identificirati latentne dimenzije, ki »povzročajo« dobljeno prostorsko strukturo: identifikacija teh dimenzij bi bila opravljena s tem, če bi pojasnili, zakaj se enote prav na določen način razporejajo.

Slika 1 kaže tako dvodimenzionalno rešitev razporejanja 13 zavodov. Odnose podobnosti med zavodi pa smo analizirali tudi s pomočjo hierarhične cluster analize. Ta metoda hierarhično (stopenjsko) porazdeli enote (zavode) v skupine (clustre) tako, da so si vedno zavodi znotraj ene skupine medsebojno čim bolj podobni, hkrati pa se čim bolj razlikujejo od zavodov iz drugih skupin. Gre torej za metodo razvrščanja po merilih, ki niso vnaprej znana, vendar so vsebovana v podatkih kot latentni dejavnik, ki povzroča podobnosti in različnosti. Dobljene skupine (clustre) smo vrisali sliki 1 ter z manjšimi in večjimi krogi označili, kako so se zavodi po svoji podobnosti hierarhično združevali. Kombiniran prikaz rezultatov cluster analize in dvodimenzionalnega skaliranja ima to prednost, da omogoča, hkrati s članstvom clustrov, pregledno prikazati tudi bližino oz. podobnost zavodov v skupinah.

Slika 1 nam kaže, da so se po nekaj združevanjih oblikovale tri skupine zavodov: prva (čisto na levi), v katerih dajejo ton stanovanjske skupine; druga (čisto na desni), kjer je največ za-



Slika 1

vodov s »pošolsko« populacijo, ter tretja (v sredini), kjer sta dva zavoda z osnovnošolsko populacijo, eden s pošolsko ter eden z mešano. Pregled slike kaže, da bi eno izmed dimenzij lahko pogojno imenovali dimenzijo normalizacije, za drugo pa nismo našli ustrezne smiselne razlage.

Da bi preizkusili izobraževalni potencial instrumenta normalizacije smo en njegov del uporabili tudi kot osnovo za (samo)ocenjevalno dejavnost (vajo) na dveh seminarjih o normalizaciji.¹⁸ Udeležencem seminarja smo ponudili osem od 42 postavk PASSING-a s prirejenimi (poenostavljenimi) navodili za ocenjevanje in jih prosili naj poskusijo oceniti svoj zavod. Udeležence, ki niso bili delavci kakega zavoda, smo prosili, naj ocenijo kak zavod, ki ga najbolj poznajo. Izbrali smo osem postavk:

- dostopnost ustanove za varovance in njihove družine;
- programska podpora individualizaciji varovancev;
- prostorske značilnosti ustanove, ki omogočajo individualizacijo;
- interakcije med varovanci, osebjem in drugimi ljudmi, ki bogatijo življenje;
- osebna lastnina varovancev, ki razvija njihove sposobnosti, spretnosti in navade;
- prenos podobe med delavcem ustanove in varovanci;

¹⁸ Seminarje so skupaj organizirali Inštitut za kriminologijo, Pedagoška fakulteta v Ljubljani in Študijska komisija Sekcije za MVO pri Društvu defektologov Slovenije. Slednja je skupaj s pridruženimi predavatelji seminar tudi vsebinsko in metodično pripravila.

— kako program upošteva potrebe klientov po ustreznih obravnavah; ter

— skladnost zunanje podobe ustanove in soseščine. Udeleženci obeh seminarjev pa so vsako od vseh osmih postavk ocenjevali dvakrat: enkrat so ocenili, kakšno je stvarno stanje v njihovi ustanovi, drugič pa, v kolikšni meri bi ga bilo mogoče v danih razmerah(!), torej brez dodatnih finančnih sredstev ali drugih (nemogočih) pogojev, še izboljšati v smeri normalizacijskih zahtev.

Slika 2 kaže njihove odgovore. Spodnji del stolpca kaže sedanje, stvarno stanje, zgornji pa še »dodatek«, ki bi ga bilo mogoče doseči, če bi se le tako odločili. Spodnji deli stolpcev kažejo, da se povprečne ocene zavodov vrtijo okrog ocene 3, ter da je stanje v zavodih — po ocenah zavodskih delavcev — pravzaprav še malo slabše kot pa ga je ocenila skupina petih ocenjevalcev, ki je ocenjevala nekoliko bolj sistematično. Seveda pa je res, da nismo ugotavljali, iz katerih zavodov delavci prihajajo, oz. katere zavode so ocenjevali: domnevali smo pač, da udeleženci prihajajo na nek enakomeren način iz vseh zavodov ter da se njihova skupna ocena torej nanaša v povprečju na vse zavode. Ne glede na pravkar opisan metodološki zadržek pa je mogoče na podlagi tega rezultata domnevati, da v prejšnjem delu prispevka analizirane ocene zavodov niso očitno neustrezne, ter da najverjetneje to velja tudi za ocene posameznih zavodov.

Zanimivo je, da so udeleženci seminarja pri vseh značilnostih domnevali, da bi bilo mogoče

stanje opazno izboljšati, in sicer v obstoječih razmerah. Po njihovem mnenju je stanje v zavodih najslabše (glede na zahteve normalizacije) pri skladnosti zunanje podobe ustanove in okolice, ter pri prostorskih pogojih, ki omogočajo individualizacijo. Prav ti dve področji pa sta tudi tisti, kjer bi se dalo po mnenju udeležencev največ storiti. Vendar pa bi tudi z upoštevanjem možnega dodatnega prizadevanja ti dve lastnosti zavodov ostali še vedno med slabše uresničenimi.

Razprava

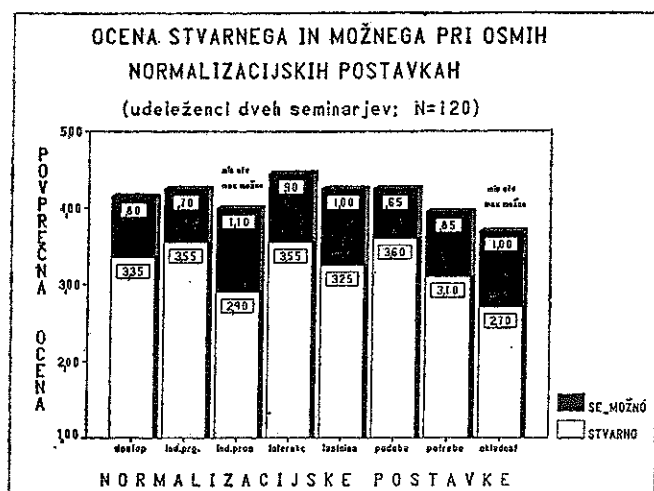
Izraz normalizacija lahko pomeni:

A — poskus poimenovanja globalne usmeritve in gibanja na področju obravnavanja deviantov, ki smo mu po celem svetu priča v zadnjih (vsaj treh desetletjih, in ki je povezan s podobnimi (a ne enakimi) pojmi dezinstitutionalizacija, integracija, itd.

B — opredelitev načel in doktrine delovanja kake specifične ustanove, ki način svojega dela in življenja poskuša povezovati s filozofijo »običajnega življenja«, ter ki vidi najmočnejše gibanje človekovega razvoja v neposrednem soočanju s pogoji, možnostmi in tudi zahtevami običajnega življenja, čeprav ne nujno brez opore, pomoči in intervencij strokovnih in drugih delavcev. V tem smislu je normalizacija pri nas najbližje načinu, s katerim opredeljujejo svoje delo stanovanjske skupine. Dilemo vloge stanovanjske skupine kot posebne strokovne ustanove ter strokovnih delavcev v njej izraža vprašanje o tretmanski ali bivanjski usmerjenosti dela.

C — operacionalizirano vsebino konkretnega merskega instrumenta, kakršen je instrument PASSING, ki je po mnenju njegovega avtorja Wolfensberga hkrati tudi vzgojno-izobraževalno sredstvo oziroma učbenik.

Normalizacija v najširšem smislu (A) pomeni predvsem globalno in najsplošnejše vrednotno-etično izhodišče načrtovanja, izvajanja in vrednotenja tega, kar v imenu družbe delamo z devianti. Ker so ta izhodišča splošna ter obsegajo tudi določen pogled na občo družbo, gre za (strokovno) ideologijo, ki pa ima to prednost, da je — v nasprotju s številnimi neosveščenimi predpostavkami, ki usmerjajo delo tudi na tem področju — eksplicirana. Normalizacija v tem pomenu seveda ne pove nič o ljudeh s posebnimi vrstami motenosti ali prikrajšanosti, pa tudi ne veliko o tem, da bi bilo potrebno take ljudi obravnavati na temeljno specifične načine. Pogle-



Slika 2

vitna teza normalizacije kot ideologije je, da specifičnost obravnavanja pogosto pomeni osnovo za (institucionalno) stigmatizirano, ter da njegovo utemeljevanje velikokrat skriva dejstvo, da imamo ljudje temeljno enake pravice (ne le legalizirane) in bi zato morali obravnavanje in odnos posameznika in družbe pri prikrajšanih in neprikrajšanih ljudeh meriti z enakim etičnim merilom.

Normalizacija kot globalna usmeritev ali zgodovinsko gibanje pa ni brez teoretske utemeljitve. Le-ta se razvija izhajajoč iz simboličnega interakcionizma ter teorije institucije in se ukvarja s pojasnjevanjem oblikovanja socialnih vlog, stigmatiziranjem, socialnim vrednotenjem in razvrednotenjem, s procesi institucionalnih sprememb in podobnim. Uporaba teorije na posebnih področjih zahteva dodatno razvijanje in prilagajanje. Po mnenju in izkušnjah dveh predavateljev, ki sta nam lansko šolsko leto predavala o normalizaciji (S. Ramon in D. Brandon), je mogoče govoriti o posebnem »normalizacijskem delu«, ki zahteva specifične poklicne spretnosti oziroma tehnike.¹⁹ Vendar pa sama ideja normalizacije ni izrazito naklonjena razvijanju mnogih specifičnih podved, saj poskuša biti predvsem etično-vrednostni temelj dela z devianti.

V ožjem smislu (B) je normalizacija, po mojem mnenju, že eden od temeljev dela večine naših stanovanjskih skupin. Po Wolfensbergerjevih merilih so to najbolj normalizirane ustanove pri nas. Tudi zadnja pomembnejša globalna opredelitev področja zavodske vzgoje (že omenjeni elaborat strokovne komisije Izobraževalne skupnosti Slovenije) je skladna z normalizacijskimi zahtevami, čeprav tega pojma v elaboratu ne najdemo. Elaborat je opredeljeval predvsem formalne pogoje in merila bodočih, prenovljenih zavodov ter njihove mreže, ne da bi toliko jasno izpostavil tudi vsebinska in vrednostna merila. Vendar pa so ta formalna merila v glavnem v skladu z normalizacijskimi zahtevami, če že ne toliko v končni viziji, potem pač v smeri razvoja, kakor so jo zarisale v odnosu na takratno stanje slovenske mreže vzgojnih zavodov.

Pilotska uporaba posebnega instrumenta (C) za dokumentiranje »stopnje normaliziranosti« posameznih zavodov je pokazala, da je pojem, kakor je v instrumentu razčlenjen in operacionaliziran, našemu razumevanju in kulturnim danostim dostopen in razumljiv. Visoke stopnje

skladnosti petih ocenjevalcev, pa tudi podobnost z ocenami 120 udeležencev dveh seminarjev kažejo, da pojem v našem družbenem kontekstu lahko bolj ali manj enotno razumemo in uporabljamo. Seveda pa smo pri uporabi originalnih opredelitev pogojev za posamezne ocene posameznih postavk opazili, da ameriški (oziroma kanadski, saj je instrument nastal v Kanadi) kulturni kontekst ni popolnoma primerljiv s slovenskim. To se je najbolj izrazito pokazalo pri dožemanju pomena oddaljenosti (zavoda od kraja bivanja klienta), saj so razdalje v ZDA veliko večje kot v Sloveniji, pa tudi pri presojanju poimenovanja zavodov, načinov financiranja in podobnih kulturno specifičnih vidikih.

Tudi pri nas smo se soočili z dvema možnostima uporabe takega instrumenta: za merjenje in za izobraževalne namene. Kot merilni instrument bi se PASSING (ali kak podoben instrument) lahko uporabljal za študijsko-raziskovalne namene ali pa za namene administrativnega vrednotenja usmerjenosti zavodov.²⁰ V dosedanjih izkušnjah smo instrument uporabili za opazovanje splošnega stanja in razlik med zavodi, na dveh seminarjih pa predvsem za spodbujanje udeležencev seminarjev k razmišljanju o etično-vrednostnih temeljih našega dela ter k razmišljanju o bodočih, možnih, zaželenih oblikah in vsebinah dela v vzgojnih zavodih in stanovanjskih skupinah. Del rezultatov raziskovanja pri naša ta prispevek, izkušnja na obeh seminarjih pa je pokazala, da smo slovenski strokovni delavci na področju obravnavanja tako imenovane »MVO populacije« otrok in mladostnikov dojemljivi za posamezne ideje normalizacije, ter da jih znamo vgraditi v lastno razmišljanje o prihodnjem razvoju našega področja.

Seveda pa ostaja odprtih mnogo vprašanj v zvezi z uporabo normalizacijskih načel na področju zavodske vzgoje. Predvsem gre za ta problem, da oddaja otrok v zavode še vedno hkrati izpolnjuje več različnih družbenih funkcij (od katerih so le nekatere eksplicitne), med katerimi sta pomembni tudi kaznovanje in varstvo družbe, ki pa v bistvu nista skladne z načeli normalizacije. Usmerjenost v normalizacijo nakazuje potrebo po ponovnem analiziranju in razvijanju mnogih vidikov strokovnega dela (npr. diagnostike, individualnega vzgojnega načrtovanja oblikovanja, itd.), ki se jih v tem prispevku nismo lotili, pa bi se jih — ob bolj izrecnem usmerjanju v normalizacijo — morali.

¹⁹ Glej Brandon, 1991.

²⁰ Glej Dekleva, 1991.

LITERATURA:

1. Bachrach, L. L. Deinstitutionalization: The meaning of the least restrictive environment. V: Bruininks, R. H. in Lakin, K. C.: **Living and learning in the least restricting environment**. Baltimore, Brooks Publishing 1985.
2. Brandon, D.: **Implications of normalization work for professional skills**. V: Shulamit, R. (ed.): **Beyond community care — Normalization and integration work**. Houndmills, Macmillan 1991.
3. Brandon, D.: Veselje in žalost pri normalizaciji. **Socialno delo**, 32/1993/1—2, s. 19—25.
4. Brandon, D. in Brandon, A.: **Putting people first — A handbook on the practical application of ordinary living principles**. London, Good impressions 1988.
5. Brandon, D. in Brandon, A.: **Praktični priročnik za osebe v službah za ljudi s posebnimi potrebami**. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo in Pedagoška fakulteta v Ljubljani 1992.
6. Chadsey-Rusch, J. G.: Community integration and mental retardation: The ecobehavioral approach to service provision and assessment. V: Bruininks, R. H. in Lakin, K. C.: **Living and learning in the least restricting environment**. Baltimore, Brooks Publishing 1985.
7. Dekleva, B.: Izhodišča za vrednotenje institucionalnih programov obravnavanja deviantov. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 42/1991/2, s. 103—110.
8. Flaker, V.: Gospodinjstva brez gospodinj: **Socialno delo**, 32/1993/1—2, s. 38—53.
9. Flaker, V.: Kdor je z majhnim zadovoljen, ne zasluži velikega. V: Dekleva, B.(ur): **Gradiva seminarja o normalizaciji**. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
10. Flaker, V. in Tizmonar, B.: **Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji**. Raziskovalno poročilo. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti in Visoka šola za socialne delavce, 1992.
11. Ramon, S.: Principles and conceptual knowledge. V: Ramon, S. (ed): **Beyond community care — Normalization and integration work**. Houndsmill, Macmillan 1991.
12. Skalar, V. in drugi: **Vzgojni zavodi za otroke in mladostnike z motnjami v vedenju in osebnosti**. Elaborat — tipkopis. Ljubljana, Izobraževalna skupnost Slovenije 1984.
13. Skalar, V.: **Teze za seminar o normalizaciji**. Tipkopis. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1991.
14. Skalar, V.: Prenova vzgojnih zavodov na Slovenskem. **Iskanja**, 9/1992/12, s. 57—66.
15. Šelih, A. in drugi: **Analiza, ocena in usmeritev vzgoje otrok in mladostnikov z MVO v Sloveniji**. Raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti 1982.
16. Tizmonar, B.: Nekaj tem in dilem o stanovanjskih skupinah. **Iskanja**, 9/1992/12, s. 67—72.
17. Wolfensberger, W.: A brief overview of the principle of normalization. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E.: **Normalization, social integration and community services**. Baltimore, University park press 1980 (a).
18. Wolfensberger, W.: The definition of normalization: update, problems, disagreements and misunderstandings. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E.: **Normalization, social integration and community services**. Baltimore, University park press 1980 (b).
19. Wolfensberger, W.: **PASSING — normalization criteria and ratings manual**. Toronto, Canadian institute for mental retardation 1983 (a).
20. Wolfensberger, W.: Social role valorisation: A proposed new term for the principle of normalization. **Mental retardation**, 21/1983 (b)/6, s. 234 do 239.
21. Wolfensberger, W. in Glenn, L.: **PASS 3 1 — a method for the quantitative evaluation of human services**. Toronto, National institute on mental retardation 1975.
22. Zagorc, S. in Krajncan, M.: **Normalizacija**. Diplomaska naloga. Ljubljana, Pedagoška fakulteta v Ljubljani 1992.

Normalization and Residential Education in Slovenia

Bojan Dekleva, Ph. D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia.

The paper analyses the concept of normalization and its potential ethical and professional implications as conceived in the works of Wolf Wolfensberger and some other British authors. Further, the findings of pilot research exploring the degree of normalization in Slovene training schools and the way in which the concept of normalization was used for educational purposes in training courses

organized for permanent training of institutional staff are described.

Key words: children with behaviour and personality disorders, normalization, training schools, residential treatment, Slovenia.

UDC 376.5/6